

Trädgårdar vid stadens rand – bruk av jord som tillgång och reserv

Maria Paring & Mattias Öbrink

Nya Lödöse existed between 1473 and 1624 and was located in the eastern part of present-day Gothenburg. Between 2022 and 2023, an area in the southernmost part of Nya Lödöse was excavated. In contrast to the densely built-up north part of the town, this area had fewer houses and several gardens. The area may at the same time have been a resource for the town's food supply and a land reserve for future development. This text aims to present the excavated area and some thoughts about the possibilities and challenges that exist in the studies of urban gardening. In addition to studies of the cultivated soil itself, this includes studies of how the land was divided and used.

Inledning

Staden Nya Lödöse fanns mellan 1473 och 1624 och låg i den stadsdel i Göteborg som idag kallas Gamlestaden, cirka 5 kilometer öster om centrala Göteborg. Staden låg på båda sidor om Säveån precis där ån rinner ut i Göta älv. På grund av ett stort pågående stadsutvecklingsprojekt har omfattande arkeologiska undersökningar genomförts under åren 2013 till 2018 inom ramarna

för projektet Staden Nya Lödöse (Öbrink & Rosén 2017 med fler rapporter). Undersökningarna har genomförts i det som var den norra delen av Nya Lödöse. Denna del av staden var mycket tätbebyggd och få ytor för odling har identifierats. Bara på två av hittills 39 undersökta stadsgårdar fanns kålgårdar (stadsgård 17 och 32), utöver det fanns även odlingsjord på kyrkogården (Andersson Färnström m.fl. 2021; Morner

Figur 1. Karta med nuvarande centrala Göteborg i väster och Nya Lödöse i öster (markerad med ring). Utsnitt ur kartan "Belägenheten omkring Göteborg 1809" utgiven av N.G. Werning (Riksarkivet SE/KrA/0431/009).

m.fl. 2021). Trots detta påträffades fröer och växtdelar i olika brukade lager och gropar inne på stadsgårdarna som visar att många hushåll hade tillgång till såväl kålgårdar som åkermark.

I den södra delen av staden har betydligt färre arkeologiska undersökningar genomförts. Detta beror till stor utsträckning på att ytan sedan länge har varit tätt bebyggd med industribyggnader tillhörande Gamlestadens fabriker. En mindre undersökning av en del av vallen

och vallgraven i denna del av staden genomfördes år 2015 (Johansson m.fl. 2021).

År 2022 till 2023 undersöktes en större yta inom Gamlestadens fabriker. Inom ytan fanns den sydligaste delen av Nya Lödöse med stadens vall, vallgrav och den södra stadsporten. Genom ytan löpte stadens huvudgata i nord-sydlig riktning. Vid undersökningarna konstaterades relativt snabbt att bebyggelsestrukturen i stadens södra halva var annorlunda än i den norra delen.

Bebyggelsen var glesare än i stadens norra del och här fanns stora öppna ytor som kan ha varit trädgårdar och kålgårdar. Rapporten för den undersökta ytan kommer att publiceras av Statens historiska museer, Arkeologerna under 2025 (Öbrink m.fl., i manus).

Syftet med den följande texten är att utifrån resultaten av den undersökning som genomfördes 2022–2023 presentera några tankar kring de möjligheter och problem som finns i studierna av stadens trädgårdar och kålgårdsodlingar.

Trädgårdsarkeologi och odlingar i tidigmedeltida städer

Olika kålgårdar, trädgårdar och även åkerjordar var en integrerad del av den senmedeltida och tidigmoderna urbana kulturen och stadens ekonomi. Ett flertal senmedeltida och tidigmoderna spår av trädgårdar och kålgårdar har undersökts i stadsmiljöer runt om i dagens Sverige. Från samma tidsperiod som Nya Lödöse, det vill säga sent 1400- till tidigt 1600-tal finns exempel från Stockholm (Södermalmstorg, Carlsson & Svensson 2019), Uppsala (som kv. Bryggaren, Carlsson m.fl. 1991, och kv. Kransen, Gustafsson & Ehn 1984) och Vadstena (kv. Sanden, Hedvall 2002). Från denna tidsperiod finns även skriftligt material som nämner trädgårdar och odling. Benämningen kålgård verkar främst ha varit en årligen omgrävd gödslad odling av ettåriga växter. Även

trädgårdar med fleråriga växter och fruktträdgårdar fanns. De grävdes inte om och krävde mindre gödsel, men de gynnades av tillförda benfragment och spisaska (Andréasson Sjögren 2025:336–337).

Flera generella drag verkar finnas gällande utformningen av stadsbornas odlingar. Odlingsytorna hade en regelbunden och rätvinklig utformning. I de fall enskilda odlingsbäddar finns bevarade har de en bredd som gör att det är lätt att från sidorna nå hela odlingen, bredden är ofta drygt en meter. I markhorisonten under odlingsjorden kan det finnas efter de redskap som användes (spadstick). Ofta fanns brunnar i anslutning till odlingarna liksom olika gropar eller träbingar för hushålls- och odlingsavfall. Stadsgårdarnas odlingar placerades längst bak (in) på tomten och avgränsades mot angränsade tomter med grävda diken, flätverkshägnader, plank eller byggnader (Lindeblad & Nordström 2014). Flera undersökningar har visat att trädgårdsodlingarna i staden verkar ha anlagts samtidigt som bebyggelsen.

Själva odlingsjorden urskiljs som omrörda och homogeniserade markhorisonter. Ofta saknas en synlig stratigrafi. Trädgårdsjord kan förväxlas med tjocka fyllnadsmassor och därför behöver det makroskopiska innehållet analyseras. Odlingsjorden innehåller oftast gödning i form av dynga eller latrin. Det är även vanligt med köksavfall (ben och spisaska). Odlingsjorden kan även innehålla rester av odlade växter, oftast från den sista brukningsfasen. Om

odlingsjorden är kraftigt nedbruten kan den vara svår att skilja från andra kulturlager, men placeringen, spår av brukning, som spadstick, och innehåll av exempelvis hushållsavfall kan visa funktionen (Heimdahl 2014; Lindeblad & Nordström 2014; Andréasson Sjögren 2025:121–130).

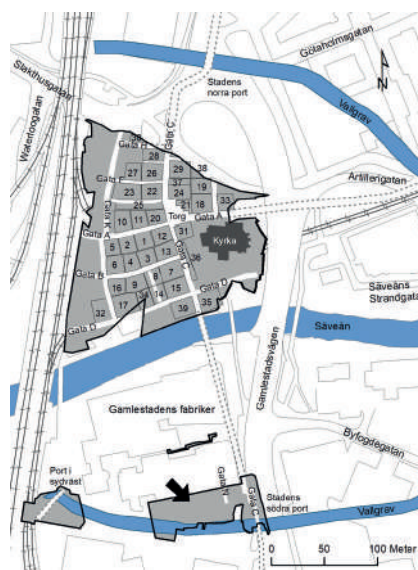
En kort stadshistoria

Nya Lödöse stakades ut 1473, men den äldsta etableringen verkar bara ha omfattat den norra delen (norr om Sävån). Först efter 1474 tillfogades den södra delen av staden (Lilienberg 1928). Detta innebär att den södra delen av staden kan ha varit tänkt att utnyttjas som markreserv för framtida bebyggelse.

Vid stadens grundande lades en stadsplan ut i den norra delen av staden med en nord-sydlig huvudgata. I anslutning till den fanns öst-västliga gator och gränder. Ett torg fanns där huvudgatan och en av de större öst-västliga gatorna möttes, här kan även stadens rådhus ha legat (figur 2). De olika tomter som lades var mer eller mindre oförändrade under den tiden staden fanns. En kyrkogård stakades ut redan från början, men stadens kyrka började inte byggas förrän omkring 1480. I princip har hela kyrkogården och kyrkan undersökts och nästan 1 300 individer har dokumenterats arkeologiskt (Andersson Färnström m.fl. 2021).

Det är okänt när utstakningen av gator och tomter inom den södra delen av staden skedde men åtmin-

stone huvudgatan bör ha tillkommit tidigt. Resultaten från undersökningarna 2022–2023 antyder att en tomtindelning kan ha skett redan vid utstakandet. Även här verkar gränserna mellan de olika tomterna, och även odlingsytorna, ha varit relativt oförändrade genom hela stadstiden.

Figur 2. Alla undersökta ytor inom Nya Lödöse under åren 2012–2023 med tolkning av gator och stadsgårdar samt vallgravens sträckning (som även är stadens gräns). Ytan som undersöktes 2022–2023 har markerats med en pil. Karta av Mattias Öbrink.

I stadens privilegiebrev anges att staden skulle förses med bålverk, torvall och mur. I de samtida skriftliga källorna finns endast ett fåtal upplysningar om hur befästningarna såg ut, i verkligheten verkar endast en vall och en vallgrav ha anlagts och det är oklart hur mycket av den som faktiskt uppfördes under stadens äldsta tid. Detta gäller framför allt stadens

södra halva. Vid undersökningarna 2022–2023 påträffades resterna av ett plank som skulle kunna vara en markering av stadsgränsen. En kraftig stolpe daterades till 1476–1490. Men till skillnad mot bestämmelserna i privilegiebrevet anlades ingen befästning med vall och vallgrav i stadens södra del under tiden från 1474 till omkring 1530.

Efter unionsupplösningen 1523 satsade kungamakten stora resurser på staden. Under 1520–1530-talen genomfördes omfattande byggnadsarbeten med utbyggnader i Göta älv och utbyggnader av försvarsverken. Byggnadsprojekten under denna tid hade stor påverkan på området intill den södra porten. I flera brev värdade Gustav Vasa sitt missnöje med stadens befästningar. Under 1526 utgick order om att bygga ut befästningarna. Den vallkonstruktion som undersöktes år 2015 och 2022 till 2023 verkar ha byggts under sent 1520-tal och tidigt 1530-tal, troligen som en direkt följd av denna order. Möjligen anlades vällen utanför den äldre stadsgränsen.

Efter många års diskussioner flyttades staden år 1547 till ett nytt läge invid (gamla) Älvsborgs fästning, cirka 10 kilometer västerut. Flytten skedde i syfte att underlätta försvaret av staden och dess verksamhet, inte minst handeln. Hur många stadsbor som verkligen flyttade är dock oklart, sannolikt stannade flera kvar på den gamla platsen. Den nya staden vid Älvsborg brändes ned av stadsborna själva år 1563 i samband

med nordiska sjuårskriget, då danskarna erövrade Älvsborgs fästning.

Senast efter freden 1570 flyttades staden åter till det gamla läget vid Säveån. Nya Lödöse byggdes upp igen efter mer eller mindre samma stadsplan som tidigare.

Staden drabbades hårt av Kalmarkriget (1611–1613). Freden i Knäred 1613 innebar att Nya Lödöse och det omgivande Sävedals härad lades under danskt styre till dess att den så kallade Älvsborgs andra lösen hade betalats. Många av borgarna lämnade staden, de flesta flyttade till andra städer i närheten. Några bosatte sig också på landsbygden. När Älvsborgs andra lösen hade betalats 1619 blev staden åter svensk och många stadsbor återvände. Efter att Göteborg hade grundats år 1621 lades slutligen Nya Lödöse ned år 1624.

Efter att staden lades ned blev området en del av Göteborgs jordar. Så kallade landerier byggdes upp, vilka utgjordes av herrgårdslänkande lantegendomar med tillhörande marker som utarrenderades till stadens mer välbeställda borgare. Den nu aktuella ytan tillhörde landeriet Ånäs och brukades som åker- och betesmark fram till 1800-talets slut när industrier anlades.

Nya Lödöses trädgårdar i de skriftliga källorna

Det skriftliga materialet från stadens äldsta tid är litet, men från 1500-talets andra halva finns flera

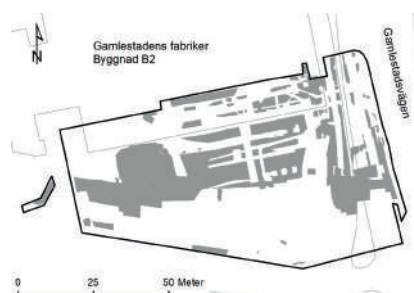
olika typer av historiska källor bevarade, som mantalslängder och tänkeböcker, protokollen från rådets möten (1586–1621). I samband med undersökningarna i stadens norra halva år 2013 gjorde Daniel Larsson (Göteborgs universitet) en genomgång av tänkeböckerna (i Öbrink & Rosén 2017). Kålgårdar och ”hagar” omnämns vid flera tillfällen, som regel saknas dock hänvisningar till var dessa fanns mer än möjligen vilken halva av staden de låg i. Likaså framgår, med undantag av humle, inte vilka växter som odlades. Det som däremot framgår är att kålgårdarna köptes och såldes, även olagliga kålgårdar förekom (som skulle beskattas). År 1588 omnämns att inga kålgårdar ska finnas på den gamla kyrkogården utan den ska nyttjas för mulbete.

Utifrån det skriftliga materialet får vi en bild av hur kålgårdar var en aktiv del av stadens markanvändning och även att det fanns en dynamik avseende vilka ytor som användes och vem brukade dem.

Undersökningen år 2022–2023

Huvuddelen av den undersökta ytan låg på tomtmark som hade varit bebyggd med en industribyggnad från sent 1800-tal till 1950-talet. Byggnaden hade ingen källare men var grundlagd med kraftiga rustbäddar och nedslagna pålar. I öster omfattade undersökningen en del av gatan Gamlestadsvägen. Här hade många rör och ledningar grävts ned

och de arkeologiska lämningarna fanns bevarade i smala remsor mellan de utgrävda ytorna (figur 3).

Figur 3. Den undersökta ytan (svart linje) med bevarade och undersökta äldre lämningar (grå färg) kontra utgrävda ytor. Här bör tilläggas att en del av ytan i söder (utanför vallgraven/ stadens gräns) prioriterades bort och ej undersöktes. Karta av Mattias Öbrink.

Helt klart kan man förvånas över att några äldre lämningar överhuvudtaget hade bevarats. Undersökningen genomfördes till stor del etappvis där en några meter lång sektion undersöktes och sedan grävdes ur till nybyggets anläggningsnivå. Detta ställde stora krav på en likartad och konsekvent dokumentation.

Det forcerade arbetssättet gjorde att prover samlades in av arkeologerna i fält när olika lager var frilagda. Tyvärr fanns en relativt liten analysbudget och ingen arkeobotaniker deltog i fält.

Eftersom flera av ytorna var påverkade av odlingsaktiviteter efter att Nya Lödöse lades ner var det i många fall i stort sett omöjligt urskilja odlad jord från stadstiden. För att säkerställa att odlingsytorna hörde till stadstiden valdes därför stratigrafisk

låsta lager med minimal infiltrationspåverkan för provtagning. Det vill säga lager som tydligt var överlagrade av exempelvis påförda lager, stenläggningar eller byggnadskonstruktioner.

Även om flera ingående strukturer var tydliga redan vid undersökningen, som hur olika odlingsytor avgränsades av diken och grusade gångar, var det först efter att hela ytan hade undersökts som den övergripande strukturen och kronologin kunde rekonstrueras.

Markanvändning intill porten

Huvudgatan (gata C, figur 4a och b) anlades när staden stakades ut. Möjligt fanns redan nu en tomtindelning inom området. Området direkt norr om stadsgränsen och den södra porten var sparsamt bebyggt under den äldsta stadstiden, under tiden 1474 till omkring 1530. Troligen användes området som betes- eller odlingsmark, där vissa delar kanske redan nu var indelad i olika lotter som användes som kålgårdar.

Senast i samband med att vallen och vallgraven anlades omkring 1530 delades området in i tomter och ännu en nord-sydlig gata (kallad gata N) lades ut. Direkt innanför vällen fanns främst bebyggda stadstomter utmed huvudgatan och lokalgatan. Bebyggelsen var glesare än i den norra delen av staden, endast utmed huvudgatan verkar en sluten gatu-fasad ha funnits. Tomtindelningen har inte kunnat rekonstruerats full-

ständigt, men antydningar finns att tomternas storlek och form påminde om de i stadens norra halva. I den norra delen av staden hade flertalet tomter en likartad rektangulär form och storlek, men eftersom gatunätet inte var helt rätvinkligt fanns flera undantag, dessutom var tomterna utmed huvudgatan över lag lite större (figur 4).

På de bebyggda tomterna utmed huvudgatan (gata C) och lokalgatan (gata N) fanns ytor som kan ha varit kålgårdar eller trädgårdar inne på stadsgårdarna.

Samma tomter verkar ha behållits även när staden återuppbyggdes under 1560–1570-talen, men placeringen av bebyggelsen och de öppna ytorna på tomterna verkar ha förändrats något. Framför allt under den yngre perioden var det tydligt att bebyggelsen låg mot huvudgatan i öster och odlingsytorna låg mot lokalgatan i väster. Eftersom de nya odlingsytorna i flera fall täckte äldre bebyggelse bör stora mängder jord flyttats och lagts ut vid ett och samma tillfälle. Det är osäkert om bebyggelse fanns väster om gata N under perioden 1570–1624.

En mer småskalig markindelningen i olika tomter eller jordlotter fanns längre västerut. De lotter som fanns här var avlånga (N–S) och cirka tre meter breda. De förblev obebyggda och behöll troligen samma gränser fram till stadens nedläggande (år 1624). De representerar sannolikt en annan typ av markanvändning än de öppna ytorna inne på stadsgårdar. De olika lotterna

kan ha varit kålgårdar som brukades av hushåll på andra platser i staden. Några mindre byggnader som kan ha varit förråd som hörde till odlingarna fanns i anslutning till lotterna.

Brukarna skulle kunna ha varit bosatta på någon av de stadsgårdar norr om Sävån där spår av odling i form av trädgårdsavfall påträffades men inga kålgårdar fanns inom tomten (exempelvis stadsgård 9, 20, 25, 28). Tyvärr finns i nuläget inget material som skulle kunna koppla enskilda stadsgårdar till olika kålgårdar, exempel på sådana kopplingar skulle kunna vara om keramikskärivor från samma kärl påträffades både inne på en stadsgård och i jorden på en odlingslott.

Inga tydliga gränser fanns inom de ytor där samma jord hade brukats kontinuerligt även under landeritid, detta kan visa att dessa gränser hade tappat sin betydelse efter att staden lades ned (efter 1624) och hela ytan brukades av Ånäs.

Vid andra undersökningar i stadens södra halva har tendenser till en liknande struktur iakttagits. År 2021 gjordes en förundersökning i den sydöstra delen av staden, då ytor med möjlig odlingsjord och enstaka bebyggelse innanför vällen påträffades (Paring & Öbrink 2021). Närmare huvudgatan och Sävån (i norr), har bebyggelse påträffats i de schakt som grävts (se exempelvis Andreasson 2024).

Den ovan beskrivna strukturen utgör en skarp kontrast mot den tätbyggda norra delen av staden där inga eller få kålgårdar har identifie-

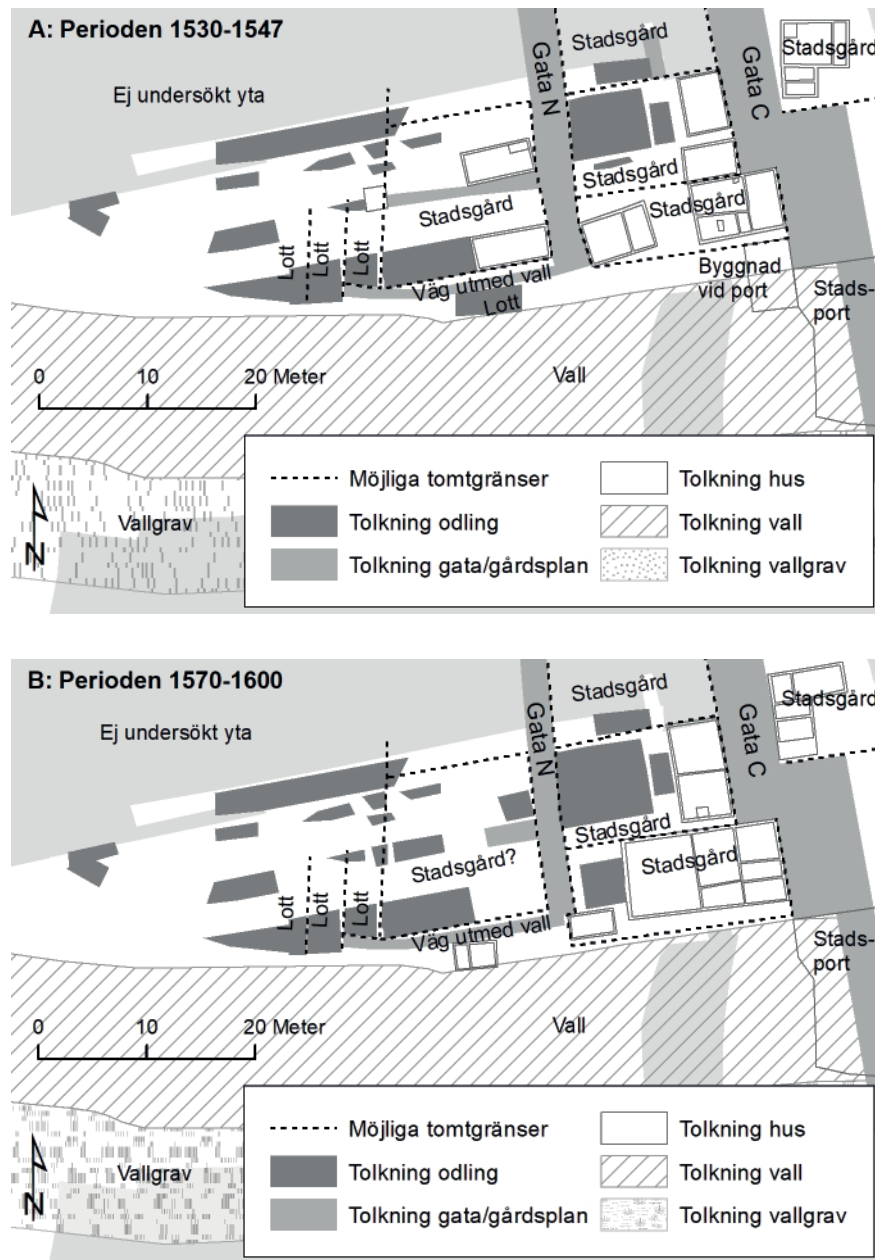
rats. Här bör dock även tilläggas att det ännu undersökts få ytor i stadens södra halva och att dessa främst legat nära stadens vall. Materialet är därmed inte representativt i samma grad som det från den norra delen (cirka 30 % av stadens norra del har undersökts).

Odlingarna i stadens södra halva

De arkeologiska lämningarna av odling

Som nämndes ovan har delar av jorden brukats under lång tid. I den västra delen av den undersökta ytan fanns odlingsjord som hade brukats fram till 1800-talet utan någon synlig stratigrafi. I framför allt den östra delen av området var jordlagren tjockare och det var möjligt att urskilja stratigrafiskt låsta lager. Den äldre odlingsjorden hade täckts av bebyggelse, raseringslager, eller ytterligare påförda jordlager och därefter av ännu mera odlingsjord. Även här hade de övre delarna av odlingsjorden brukats fram till 1800-tal, men därunder fanns i varierande grad bevarade strukturer från Nya Lödöse.

Olika trädgårds- och kålgårdsytor identifierades genom förekomsten av humösa relativt homogena men omrörda lager av sand och humus, samt störor från odlingen och spadstick i den naturliga markhorisonten. Övriga element som stödjer en tolkning av områdena som odlade var att

Figur 4. Gator, hus, möjliga odlingsytor och förslag på tomt-/brukningsgränser. A: från perioden 1530–1547. B: från perioden 1570–1600. Skala 1:700. Karta av Mattias Öbrink.

de olika ytorna var tydligt avgränsade från varandra av olika sandade gångar, diken och hägnader.

Jorden hade något olika karaktär på de olika identifierade ytorna, eller lotterna, med olika stor mängd inblandning av avfall och raseringsmaterial (som träkol, sten och tegel). Detta skulle kunna vara ett tecken på att lotterna brukats av personer från olika hushåll.

I några få fall var odlingslagren bevarade i sin helhet, här fanns i ytan tunna lager av sand som kan komma från jordförbättring eller tillfälliga gångar av strödd sand i odlingen under den sista säsongen de brukades. I de flesta fall var de enskilda identifierbara odlingslagren relativt tunna, omkring 10 cm. Detta gäller framför allt brukningsfaserna från stadens äldsta tid. Det innebär att de bevarade lagren endast motsvarar den undre tredjedelen eller mindre av den odlingsjord som en gång fanns här.

Spår av odling fanns även i några konstruktioner inom ytan. Från sent 1400 eller tidigt 1500-tal fanns en stor avfallsgrop nära de odlade ytorna. I den fanns dynga och möjligen latrin, den hade även tecken på att vatten hade stått i den. Från 1600-talet fanns en nedgrävd tunna fylld med odlingsavfall (figur 5). Däremot har ingen brunn påträffats inom den undersökta ytan.

Figur 5. Nedgrävd tunna från stadens sista år under 1600-talet. I den fanns avfall från odling. I botten fanns en spade nedstucken i den naturliga leran. Foto från söder Veronica Forsblom Ljungdahl.

Det arkeobotaniska materialet

Att arkeologiskt belägga fossila odlingslager är generellt svårt oavsett om undersökningen avser stad eller landsbygd. Jorden bearbetas ofta hårt och under längre perioder. Olika material tillförs jorden för att öka dess potential till att ge bra avkastning. Det ständiga omgrävandet av odlingslagren ökar nedbrytningen, särskilt av ömtåliga växter. Olika fröer har olika bevaringsgrad och de med hårt skal bevaras bäst i såväl förkolnat som oförkolnat tillstånd, exempel är olika mällor, hallon och även förkolnade sädeskorn. Oförkolnat växtmaterial, och då särskilt kulturväxter som lätt bryts ner,

representerar därför ofta den sista växtfasen på platsen.

I Nya Lödöse fanns både odlingslager och flera indirekta spår av odling i olika avfallskontexter, brunnar, gropar och lager på stadsgårdar och olika öppna ytor samt inte minst i vallgravens sediment.

I prover tagna från vallgravssedimenten har fröer från växter som odlats på olika kålgårdar påträffats. Materialet omfattar grönsaker, kryddor och medicinalväxter (som palsternacka, persilja, hjärtstilla och ringblomma). Vallgraven har med stor sannolikhet haft en stor tillströmning av dagvatten från den flacka omgivningen. Det gör att det växtmaterial som fanns i den kan ha kommit från ett relativt stort område söder om staden. Det är därför mycket möjligt att en krans av kålgårdar omgav Nya Lödöse. I ett prov från vallen som samlades in vid 2015 års undersökning fanns möjligen även spår av trädgårdsavfall (kungsmynnta) från odlingar inne i staden. I samband med undersökningarna av vallgraven togs även ett pollenprov som visade att det kan ha vuxit fruktträd i området (Johansson m.fl. 2021). Det är oklart om dessa fanns inne i staden eller utanför.

Spår av odling fanns som tidigare nämnts även i avfallskontexter i anslutning till de odlade ytorna. I den nedgrävda tunnan med avfall, som nämndes ovan, fanns växter som kan knytas till odling, som till exempel kvävegynnande ogräs och ängsbetesmarksväxter (dynga). Av odlade växter har bland annat

hjärtstilla identifierats. Hjärtstilla finns inte i den lokala floran och har traditionellt sett använts i medicinskt syfte. Utöver detta fanns även bolmört, nattskatta, besksöta, kamomill, kamomillkulla, blodrot, daggekåpa och groblad som kan ha varit en del av ogräsfloran i staden, men kan även ha odlats i medicinskt syfte. Antydning till småskalig odling av medicinalväxter i kålgårdar utanför Nya Lödöse södra del har tidigare noterats i lager från vallgravens västra delar.

Lager som tolkats som fossila odlingslager provtogs vid undersökningen. Resultaten av de makroskopiska analyserna visade tyvärr inga eller mycket svaga indikationer att jorden hade blivit gödslad och inga växtmaterial från odlade arter identifierades. I något enstaka fall fanns tecken på bevattning. Däremot fanns eventuella spår efter berikning av jorden, som benfragment och rikligt med träkol som tillsammans med förkolnad säd kan tolkas som spår av spisaska.

Trots avsaknaden av gödsel och fröer talar det mesta för att de öppna ytorna i stadens södra del var odlingsytor. Här fanns en tydlig markindelning och spår av olika aktiviteter i samband med odlingen, som odlingsindikerande växtmaterial i olika närliggande konstruktioner.

En annan undersökningsmetod hade kanske kunnat ge tydligare resultat. Att det i de flesta fall bara var de undre delarna av odlingslagren som fanns kvar kan ha påverkat i vilken utsträckning fröer och

gödsel bevarats, eftersom dessa troligtvis varit koncentrerade till de övre delarna av odlingslagren. Här kunde fler prover ha samlats in på olika nivåer i lagren under ledning av en arkeobotaniker. Ett problem är dock att de övre delarna av odlingslagren oftast saknades eller var infiltrerade av överliggande brukning, och därmed andra ord inte låsta till samma tidsperiod som de undre delarna av lagren.

Vid framtida undersökningar i Nya Lödöse bör metodiska överväganden göras gällande identifiering och tolkning av odlingslämningar. Bland annat kan en riktad provtagning av olika fyllningar i brunnar, diken, gropar och avsatta lager leda till indirekta spår av odling på platsen.

Bruk av jord som tillgång och reserv

Undersökningarna i den södra delen av Nya Lödöse ger inblickar i hur staden organiserade markanvändningen både inom enskilda stadsgårdar och på en övergripande nivå.

Vi kan konstatera att vilka ytor som använts för odling inom stadsgårdarna har skiftat över tid. Upparbetad jord som var rik på organiskt material hade troligen ett högt värde. När en äldre odlingslott togs ur bruk har sannolikt jorden tagits till vara och använts på nytt. Detta innebär att odlingsjord kunde flyttas mellan olika platser. Vi har även sett att odlingsjord i vissa fall även

användes som konstruktionslager för bebyggelse eller gator. Att så skedde finns exempel på från andra delar av staden, som när en ny huvudgata och vägbank anlades över vallgraven omkring år 1620, vilka till stor del byggdes upp av flyttad jord från trädgårdar (se Öbrink m. fl., i manus). Detta kan även vara en bidragande orsak till att det ofta endast var de undre delarna av odlingsjorden som fanns bevarad. Exempel på tillförda och flyttade lager av odlingsjord finns från flera andra städer, som Lund (se Andréasson Sjögren 2025:121–122). Att jordlagren på stadsgårdarna intill vällen verkligen var anlagda trädgårdar visas av att lagren låg direkt mot den samtida bebyggelsen och inte överlagrades av byggnader eller anlagda gårdsytor.

Även om jordförflyttningar inom staden är intressant ur ett resursanvändningsperspektiv innebär det att lagrens ackumulerade innehåll av fynd och växtdelar kan ha ett mindre värde som källa till kunskapen om en specifik odlingsyta.

Bebyggelsen verkar i den sydligaste delen av staden ha varit koncentrerad utmed gatorna. Den västra delen av det område som undersöktes 2022–2023 tycks ha varit indelad i avlånga lotter, vilka verkar ha funnits kvar och ha brukats under hela stadstiden, det vill säga fram till 1624.

Markytan närmast innanför vällen var både en resurs för stadens försörjning (vid exempelvis en belägring) samtidigt som den utgjorde en markreserv för framtida bebyg-

gelse. Att stadens utkanter var glest bebyggda en tid efter utstakandet av tomter finns det fler exempel på från exempelvis Halmstad (se Bjuggner 2000). Även här kan det handla om markreserver.

Under sent 1500-tal, när mer skriftligt material finns för Nya Lödöse hade den södra delen av staden troligen nästan samma storlek som den norra delen. I oktober 1593 fanns det sju rotemästare norr om och fem söder om ån. År 1599 kan det enligt beräkningar ha funnits 108 hushåll i den södra delen av staden jämfört med 155 i den norra (se Daniel Larssons diskussion i Öbrink & Rosén 2017). Detta visar att den södra delen av staden med tiden kan ha blivit allt tätare bebyggd. I takt med att staden expanderade kanske kålgårdarna successivt flyttades utanför vallgraven, vilket avspeglas i främaterialet i vallgraven. Troligen medförde förändringarna även att odlingsjord flyttades till nya platser.

Sammanfattningsvis verkar både de platser där odlingar fanns liksom själva jorden i sig vara en resurs och tillgång som under stadens historia kom att omlokaliseras. Vid kommande studier av stadens odlingar och trädgårdar är det viktigt att inte främst studera odlingslagren i sig utan olika funktioner knutna till odling, som lotterna med diken, gångar, hägnader, tillhörande avfallsgropar, brunnar och skjul samt inte minst de platser där vegetabierna bereddes.

Maria Paring
Arkeobotaniker och arkeolog vid Statens
Historiska Museer, Arkeologerna
E-post: maria.paring@arkeologerna.com

Mattias Öbrink
Arkeolog vid Statens Historiska Museer,
Arkeologerna
E-post: mattias.obrink@arkeologerna.com
ORCID 0009-0004-3574-3004

Referenser

Litteratur

- Andersson Färnström, C., Azzopardi, A., Bergman, J., Chavasse, P., Forsblom Ljungdahl, V., Goldhammer, J., Gustavsson, J., Heimdahl, J., Bergman, J., Jonsson, P., Lennblad, A., Maltin, E., Rosén, C. (red.), Schager, E., Stutz, A., Svensson, P. & Öbrink, M. 2021. *Nya Lödöse kyrka och kyrkogård*. Arkeologiska undersökningar i Gamlestaden 2013, 2014, 2016–2018. Västergötland, Göteborgs stad och kommun, LI969:847. Nya Lödöse Rapport 2021:4. Göteborg.
- Andreasson, K. 2024. *Spåren efter stadsgård 40 i södra delen av Nya Lödöse*. Västra Götalands län, Västergötland, Göteborgs kommun, Göteborgs socken, fastighet Olskroken 18:7, fornlämning LI969:847. Statens historiska museer, Arkeologerna Rapport 2024:113. Mölndal.
- Andréasson Sjögren, A. 2025. *Från kål till Paradis. Medeltidens trädgårdar inom dagens Sverige*. Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet. Stockholm Studies in Archaeology 88. Stockholm.
- Bjuggner, L. 2000. *Varuproduktion och hantverk i Halmstad från 1300-talet till 1600-talets första decennier. Urbaniseringsprocesser i Västsverige. En utvärdering av uppdragsarkeologins möjligheter att belysa historiska processer*. GOTARC Serie C. Arkeologiska Skrifter No. 28. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet. Göteborg.
- Carlsson, M. & Svensson, K. 2019. *In fundo dicto Sudræmalm iam de nouo constructum...: Arkeologisk dokumentation av bebyggelsen i den nya medeltida stadsdelen på Södermalm. Lämningar från vikingatid till 1600-talets mitt*. Stockholm 103:1, L2015:7789, Stockholms stad och kommun, Stockholms län. Slussenprojektet I. Rapporter från Arkeologikonsult 2019:2746. Upplands Väsby.
- Carlsson, R., Elfendahl, M. & Perming, A. 1991. *Bryggaren. Ett kvarter i centrum. En medeltidsarkeologisk undersökning i Uppsala 1990*. Riksantikvarieämbetet UV Uppsala Rapport 1991:1. Uppsala.
- Gustafsson, J. H. & Ehn, O. 1984. *Kransen: ett medeltida kvarter i Uppsala*. Upplands fornminnesförenings tidskrift 50. Uppsala.
- Hedvall, R. (red.). 2002. *Arkeologi i Vadstena. Nya resultat med utgångspunkt i undersökningarna i stadsdelen Sanden*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar skrifter 46. Stockholm.
- Heimdahl, J. 2014. När grönskans prakt till mull och stoft förtvinat. Forna tiders trädgårdar i Sverige studerade genom kvartärgeologi och arkeobotanik 1999–2012. I: Anna Andréasson, A., Gräslund Berg, E., Heimdahl, J., Jakobsson, A., Larsson, I. & Persson, E. *Källor till trädgårdsodlingens historia. Fyra tvärvetenskapliga seminarier 2010–2013 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA)*. Sveriges lantbruksuniversitet Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap Rapport 2014:25. Alnarp. s. 3–16.

- Johansson, E., Svensson, P. & Öbrink, M. 2021. *Vallgraven i sydvästra Nya Lödöse. Arkeologiska undersökningar i Gamlestaden*. Västergötland, Göteborgs stad och kommun, L1969:847. Nya Lödöse Rapport 2021:2. Göteborg.
- Lilienberg, A. 1928. *Stadsbildningar och stadsplaner i Götaälvs mynningsområde från äldsta tider till omkring adertonhundra*. Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum. Göteborgs jubileumspublikationer VII. Göteborg.
- Lindeblad, K. & Nordström, A. 2014. *Trädgårdsarkeologi i medeltida och tidigmoderna städer*. I: Anna Andréasson, A., Gräslund Berg, E., Heimdahl, J., Jakobsson, A., Larsson, I. & Persson, E. *Källor till trädgårdsodlingens historia. Fyra tvärvetenskapliga seminarier 2010–2013 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA)*. Sveriges lantbruksuniversitet Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap Rapport 2014:25. Alnarp. s. 31–47.
- Morner, P., Pettersson, M., Pye, J. & Öbrink, M. 2021. *Stadsgård 5, 6, 9, 16, 17, 32, gata B, samt vretar*. Arkeologiska undersökningar i Gamlestaden. Västergötland, Göteborgs stad och kommun, L1969:847. Nya Lödöse Rapport 2021:3. Göteborg.
- Paring, M. & Öbrink, M. 2021. *Söder om Byfogdegatan, vallgrav och odling på Kristinedal*. Arkeologisk förundersökning. Västra Götalands län, Västergötland, Göteborgs stad, Bagaregården 17:26, L1969:847 Göteborg 218). Statens historiska museer, Arkeologerna Rapport 2021:173. Mölndal.
- Öbrink, M. & Rosén, R. (red.). 2017. *Stadsgård 1–4, gata a och b samt vretar*. Arkeologiska undersökningar i Gamlestaden Västergötland, Göteborgs stad och kommun, Göteborg 218. Nya Lödöse Rapport 2017:1. Göteborg.
- Öbrink, M., Forsblom Ljungdahl, V. & Johansson, E. i manus. *Befästningar, bebyggelse och odling vid stadens södra port. Undersökningar inom Gamlestadens fabriker*. Västra Götalands län, Västergötland, Göteborgs kommun, Olskroken 18:7, L1969:847 (Göteborg 218:1). Statens historiska museer, Arkeologerna Rapport. Mölndal.

Arkivkällor

- Werming. N.G. 1809. Belägenheten omkring Göteborg 1809. Riksarkivet. SE/KrA/0431/009.